অধ্যায় ৩ ঃ সমীক্ষা আৰু প্ৰবন্ধ লেখনৰ প্ৰাথমিক ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

3.1 উদ্দেশ্য
3.2 পৰিচয়
3.3 সমীক্ষা লেখন
3.4 প্ৰবন্ধ লেখন
3.5 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
3.6 অধিক জানিবলৈ
3.7 অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
3.8 আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমীক্ষা মানে কি সেই বিষয়ে গম পাব
- সমীক্ষাৰ লিখন পদ্ধতি আৰু প্ৰকাৰভেদ সম্পৰ্কে জ্ঞান আহৰণ কৰিব
- প্ৰবন্ধৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰি পৰিভাষাটোৰ অৰ্থ আৰু ইতিহাস সম্পৰ্কে অনুধাৱন কৰিব
- প্ৰবন্ধৰ লিখন পদ্ধতি আৰু প্ৰবন্ধ লিখোতে কি কি দিশত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লাগে সেই বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব।

৩.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত আমি সংবাদ আৰু বিজ্ঞাপন লেখনৰ সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলোঁ। মূলতঃ সংবাদৰ সংজ্ঞা, ধাৰণা, সংবাদৰ শ্ৰেণীবিভাজন, লিখন পদ্ধতি, বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ সংবাদ, বিজ্ঞাপনৰ সংজ্ঞা, বিজ্ঞাপনৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য, বিজ্ঞাপনৰ সমল, বিজ্ঞাপন লিখাৰ কাৰিকৰী কৌশল, ইয়াৰ লগত জড়িত বিবিধ পৰিভাষা আৰু আইন সম্পৰ্কে বহলাই অধ্যয়ন কৰিলোঁ। এইটো অধ্যায়ত আমি 'সমীক্ষা' আৰু 'প্ৰবন্ধ লেখন'ৰ প্ৰাথমিক ধাৰণা লাভ কৰিম।

কোনো সাহিত্যকৃতি মূল্যায়ণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা পদ্ধতিটোৱেই সমীক্ষা বুলি জনা যায়। ঠিক সেইদৰে প্ৰকৃষ্ট বন্ধন যুক্ত ৰচনাই প্ৰবন্ধ। প্ৰসংগক্ৰমে উল্লেখযোগ্য যে এই পাঠ্যবিষয়ৰ প্ৰথমটো অধ্যায়তে আপুনি ৰচনা লেখন পদ্ধতি সম্পৰ্কে কিছু কথা অধ্যয়ন কৰি আহিছে। এই অধ্যায়টোৰ বাবেও সেইখিনি কথা প্ৰাসংগিক। তাত উল্লেখ নথকা কিছু কথাহে আমি এই অধ্যায়টোত আলোচনা কৰিম। সামগ্ৰিকভাৱে এই দুটা দিশ সম্পৰ্কে আভাস প্ৰদান কৰিবলৈকে আমাৰ পাঠ্যবিষয়ত এয়া অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

৩.৩ সমীক্ষা লেখন

সমীক্ষা শব্দটোৰ আভিধানিক অৰ্থ হ'ল— তন্ন তন্নকৈ কৰা পৰীক্ষা, চালি জাৰি চোৱা কাৰ্য, সমালোচনা। ইয়াৰ পৰাই ধাৰণা কৰিব পাৰি যে সমীক্ষা লেখন বুলিলে আমি কোনো সাহিত্যপাঠৰ বিষয়ে তন্ন তন্নকৈ চালি জাৰি চাই সেই বিষয়ে লিখা সমালোচনাৰ কথাই বুজিম। এটা কথা ঠিক যে সমীক্ষা লেখনত লেখকজনৰ ভাবাদৰ্শই সকলো কথা নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। লেখকজনে কোনটো দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিশেষ সাহিত্যপাঠ অংশ পৰ্যবেক্ষণ কৰি সমীক্ষা লিখিব সেয়া অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা আৰু ইয়াৰ ফলতেই বিভিন্ন ধৰণৰ সমীক্ষা পদ্ধতিৰো জন্ম হৈছে। অৱশ্যে আপুনি এই সকলোবোৰ দিশ ইয়াত অধ্যয়ন কৰিব নালাগে। সামগ্ৰিকভাৱে সমীক্ষা কেনেদৰে কৰা উচিত সেই বিষয়েহে আপোনাক জনাব বিচৰা হৈছে। এইটো যাণ্মাসিকৰ প্ৰথম পাঠ্যবিষয় 'সাহিত্য সমালোচনা'ৰ শেষৰটো অধ্যায়ত সমালোচনাৰ ইতিহাস আৰু প্ৰকাৰভেদ সম্পৰ্কে বহলাই আলোচনা কৰি অহা হৈছে বাবে ইয়াত পুনৰাই আলোচনা কৰাৰ পৰা বিৰত থকা হ'ল। সেইখিনি অংশ এইটো অধ্যায়ৰ বাবেও আপুনি অধ্যয়ন কৰিব।

পৰম্পৰাগত ধাৰণা মতে সমীক্ষাই মূলতঃ তিনিটা কাম কৰে— (ক) সাহিত্য পাঠৰ বৰ্ণনা, (খ) পাঠ্যৰ ব্যাখ্যা আৰু (গ) পাঠৰ মূল্যায়ন। এই কাম কেইটা সূচাৰুৰূপে সম্পাদন কৰিবলৈ হ'লে সমীক্ষা লেখকজনে কেইটামান বিশেষ দিশত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লাগে। তলত সেই দিশ কেইটা উল্লেখ কৰা হ'ল—

- সমীক্ষকে প্ৰথমতে মূল লিখকজনৰ লিখনিৰ মাজেদি প্ৰকাশ কৰিব বিচৰা দৃষ্টিকোণ উপলব্ধি কৰিব লাগে, পাঠখিনিৰ ভাবাদৰ্শ অনুভৱ কৰিব লাগে। নিজস্ব মতামত বা দৃষ্টিভংগী আৰোপ কৰি সমীক্ষা কৰিবলৈ আগবাঢ়িব নালাগে।
- মনত ৰখা উচিত যে সাৰাংশ লিখিলেই সমীক্ষা নহয়। চমুকৈ সাৰাংশখিনি উল্লেখ কৰি পাঠ্যৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই মূল্যায়ণ কৰিব লাগিব। মূলতঃ মূল্যায়ণ কৰিবৰ বাবেহে সাৰাংশ লিখাৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধ হয়।
- সমীক্ষকে সমীক্ষা কৰিবলৈ লোৱা পাঠটোৰ বিষয়বস্তু তথা তাৰ প্ৰকাশৰীতি সম্পৰ্কে নিজস্ব অভিমত প্ৰকাশ কৰিব লাগে।
- পাঠটোৰ অন্তৰ্নিহিত ভাবৰাজি পাঠকৰ সন্মুখত তুলি ধৰিব লাগে।
- পাৰিলে মানে একে ধৰণৰ ভাব আৰু চিন্তাৰ সমপৰ্যায়ৰ বা বিপৰীতধৰ্মী পাঠ থাকিলে যথোপযুক্ত, তুলনামূলক আলোচনা আগবঢ়াব লাগে।
- সহজ-সৰল, সংযত আৰু পৰিমিত ভাষাৰে সকলোৱে বুজিব পৰাকৈ সমীক্ষাখিনি প্ৰস্তুত কৰা উচিত। প্ৰাসংগিক তথ্যহে ইয়াত উল্লেখ কৰিব লাগে। ভাষা সদায় স্পষ্ট হোৱা উচিত।
- সমীক্ষা সদায়েই বস্তুনিষ্ঠ হোৱা উচিত। পাঠ বৰ্হিভূত আৰু অপ্ৰাসংগিক কথা ইয়াত উল্লেখ কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই।
- নিৰ্মোহভাৱে সকলোখিনি কথা বিশ্লেষণ কৰিব লাগে। সমীক্ষক গৰাকীয়ে যে কেৱল প্ৰশংসাই

কৰিব লাগে তেনে নহয়। ভাবচিন্তা আৰু প্ৰকাশভংগীত কিবা আঁসোৱাহ থাকিলে সেয়াও লিপিবদ্ধ কৰিব লাগে।

- সমীক্ষা কিমান দীঘল হ'ব সেয়া নিৰ্ভৰ কৰিব প্ৰাসংগিক মতামতখিনি প্ৰকাশ কৰিবলৈ কিমানখিনি দৈৰ্ঘৰ প্ৰয়োজন— তাৰ ওপৰত। সমীক্ষা লিখোতে অযথা দীঘল কৰিবও নালাগে আৰু প্ৰয়োজনীয় কথা বাদ দিও সমীক্ষা প্ৰস্তুত কৰিব নালাগে।
- মূল পাঠৰ প্ৰকাশভংগী সমীক্ষাত পৰাপক্ষত ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে। সমীক্ষকগৰাকীয়ে নিজস্ব ভাষাশৈলী, ৰীতিৰে সেয়া প্ৰকাশ কৰা যুগুত।

এই দিশ কেইটাত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিয়েই সাধাৰণভাৱে কোনো পাঠৰ সমীক্ষা প্ৰস্তুত কৰিব পাৰি। অৱশ্যে ইয়াৰ লগতো আৰু বহু কথা জড়িত হৈ আছে। এই পাঠ্যবিষয়ৰ জৰিয়তে আপোনাক সম্যকভাৱে সমীক্ষাৰ পৰিচয় দিবলৈহে চেষ্টা কৰা হৈছে বাবে সেইখিনি কথা উল্লেখ কৰা নহ'ল। সম্প্ৰতি আপুনি এইখিনি কথা অধ্যয়ন কৰি সমীক্ষা লিখিবলৈ যত্ন কৰক। তলত আপোনাৰ সুবিধাৰ্থে এটা কবিতাৰ সমীক্ষা উল্লেখ কৰা হ'ল। পৰীক্ষাত যি কোনো ধৰণৰ পাঠ তুলি দি তাৰ সমীক্ষা লিখিবলৈ দিয়া হ'ব।

উদাহৰণ ঃ **নিয়ৰ** *চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা*

মুকুতা মণিটি পাহিত জিলিকে
ফটিক পানীত ধোৱা,
নিশাৰ তৰা এটি সৰিয়েহে আছে
সৰগত টোপনি যোৱা।
নিজম আকাশৰ নিচুক কথাটি
হিয়াত থৈছে সাঁচি,
কোন কাহানিৰ সপোন দেখিছে
কোনে হাঁহিছিল নাচি !
ফুলনিত কোনে নিশা নাচিছিল
ছিগি ৰই গ'ল মণি,
ৰঙিলীৰ ভাব হাঁহি নাচোনৰ
ৰ'ল চিন এইকণি।
ৰাতিৰ ধেমালি জোনৰ নিফুট
হাঁহিৰে থৈছে সানি,
পুৱাৰ হেঙুলি বেলিটিলৈ চাই
এটুপি চকুৰ পানী।
নিয়ৰ কলিৰে শোভে ফুলজুপি
চাইছোঁ ভাবতে ভাহি,

হায় কি বিষম পেলালে বায়ুৱে
জোকাৰি ফুলৰ পাহি।

- **সমীক্ষা ঃ** চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ কবিতাসমূহৰ মাজত প্ৰকাশিত হোৱা এটি স্পষ্ট বৈশিষ্ট্য হৈছে — নৈসৰ্গিক বা প্ৰকৃতি বিষয়ক চিত্ৰণ। তেওঁৰ নিয়ৰ কবিতাটি এই ধাৰাটোৰ এক সাৰ্থক উদাহৰণ। শীতকালৰ ৰাতিপুৱাৰ ৰ'দৰ পোহৰ পৰি গছৰ পাতত জিলিকি উঠা নিয়ৰ এটোপালক লৈয়ে ৰচিত এই কবিতাটিত প্ৰকৃতিৰ অনন্য সুন্দৰ ৰূপ এটি ফুটি উঠিছে।

নিয়ৰটুপিক অৱলম্বন হিচাপে লৈ কবি উৰা মাৰিছে কল্পনাৰ এখন মধুৰ জগতলৈ। কবিতাটিৰ প্ৰথম স্তৱকত কবিয়ে কল্পনা কৰিছে সেয়া যেন নিয়ৰ নহয়, ফটিক পানীৰে ধোৱা মুকুতা মণি এটিহে গছৰ পাতত জিলিকি আছে। পিছ মুহূৰ্ততে কবিয়ে আকৌ কৈছে সেয়া ৰাতিৰ আকাশৰ এটি তৰাহে। টোপনিৰ কবলত ক'ব নোৱৰাকৈয়ে সৰি পৰি গছৰ পাতত জিলিকি আছে। দ্বিতীয় স্তৱকত এই ভাবেই অনুৰণন তুলি কৈছে— সেই তৰাটিয়ে ৰাতিৰ নীৰব নিজম আকাশৰ মনৰ গুপুত কথাটি বুকুৰ মাজত সাঁচি থৈছে। কবিৰ মনত ভাব হৈছে তৰাটিয়ে পুৰণি কথা মনত পেলাই সপোন দেখিছে যে কোনে হাঁহি হাঁহি নাচিছিল ইয়াত।

কবিতাটিৰ তৃতীয় স্তৱকত কবিয়ে পুনৰ নতুন ধাৰণাৰে কল্পনাৰ ডেউকা মেলিছে। ৰাতি আহি যেন সেই ফুলনিখনত কোনোবা পৰীয়েহে নাচিছিলহি। তেওঁলোকৰ গাত থকা মণিধাৰ চিগি এনেদৰে গছৰ পাতত লাগি ৰ'ল। এই নিয়ৰটুপিয়ে যেন ৰাতিৰ সেই পৰীসকলৰ আনন্দ-উৎসৱ, হাঁহি-নাচোনৰ চিনহে। ইয়াৰ পাছৰ স্তৱকটিত তৃতীয় স্তৱকত প্ৰতিফলিত এই ভাব ধাৰাটিয়েই প্ৰতিধ্বনিত হৈছে। কবিয়ে কল্পনা কৰিছে— নিয়ৰটুপিয়ে যেন ৰাতিৰ সেই ৰং-ধেমালিৰ চিহ্নখিনি জোনটিৰ অব্যক্ত হাঁহিটিৰে সাঁনি ৰাখিছে। পিছ মুহূৰ্ততে কবিয়ে আকৌ ভাবিছে যে নিয়ৰটুপি যেন চকুপানীহে। পুৱাৰ হালধীয়া বেলিটো উদয় হোৱাত ৰাতিৰ ৰং-উচৱৰ সমাপ্ত কৰিব লগা হ'ল। তাৰ বাবে তেওঁলোকৰ মনৰ দুখত ওলাই অহা চকুপানীহে এনেদৰে জিলিকি ৰৈছে।

কবিতাটিৰ শেষ স্তৱকত কবিয়ে ব্যক্ত কৰিছে যে ফুলজোপাত থকা নিয়ৰৰ টোপালবোৰ ফুলৰ কলি যেন তেওঁৰ ভাব হৈছে। সাধাৰণতে ফুলৰ কলিৰে গছ এজোপা ভৰি থাকিলে সুন্দৰ লাগে। কবিতাটিত নিয়ৰৰ টোপালবোৰো কবিৰ দৃষ্টিত ফুলৰ কলিলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। কবিক সেই ভাবনাই আনন্দ প্ৰদান কৰিছে, ভাবত তেওঁ উটি ভাঁহি গৈছে। ঠিক তেনে সময়ত এচাতি বতাহে নিয়ৰৰ টোপালবোৰ সৰাই পেলালে। কবিৰ মনত সেই সময়ত নিয়ৰৰ টোপালসমূহ পৰিৱৰ্তন ঘটিছে ফুলৰ পাহিলৈ। কাৰণ বতাহত ফুলৰ পাহি সৰি পৰে। ঠিক তেনেদৰে নিয়ৰৰ টোপালবোৰো বতাহৰ পৰশত ফুলৰ পাহিৰ দৰে সৰি পৰিছে। পৃথিৱীৰ সকলো বস্তুৱেই ক্ষণ-ভংগুৰ। কিন্তু ক্ষণ-ভংগুৰ হ'লেও যি কোনো সৌন্দৰ্যই মানুহৰ মনত অপাৰ বিস্ময় সৃষ্টি কৰি এক বিমল আনন্দ প্ৰদান কৰে। কবি চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ এই কবিতাটিত সেয়াই ধ্বনিত হৈছে।

এনেদৰে পাঁচোটা স্তৱকৰ মাজেদি কবি চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাই সাধাৰণ দৃষ্টিত ধৰা নপৰা নিয়ৰ এটোপালক লৈয়ে অপৰূপ প্ৰকৃতিৰ জয়গান গাইছে। ইয়াৰ মাজেদি কবিৰ সহজাত প্ৰকৃতিপ্ৰীতিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। সহজ-সৰল ভাষাৰে, সকলোৰে বোধগম্য হোৱাকৈ ৰচনা কৰা এই নিয়ৰ কবিতাটি চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ এটি মোহনীয় আৰু সুখপাঠ্য কবিতা।

এই উদাহৰণটোৰ আধাৰ হিচাপে লৈ আপুনি বেলেগে বেলেগ কবিতা বা গদ্যপাঠৰ সমীক্ষা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ যত্ন কৰক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পৰম্পৰাগত ধাৰণা মতে সমীক্ষাই মূলতঃ কেইটা আৰু কি কি কাম কৰে?

.....

.....

৩.৪ প্ৰবন্ধ লেখন

প্ৰবন্ধ বুলিলে ভাবসমৃদ্ধ, মননশীল, যুক্তিনিষ্ঠ গদ্য ৰচনাক বুজায়। সৃষ্টিশীল সাহিত্য কল্পনাপ্ৰধান হোৱাৰ বিপৰীতে প্ৰবন্ধ হ'ল চিন্তাপ্ৰধান ব্যাখ্যাত্মক ৰচনা। বস্তুনিষ্ঠতা, চিন্তাৰ মৌলিকতা, ভাবৰ সমন্বয়, যুক্তিসন্মত বিচাৰ, তথ্যৰ সঠিক সংশ্লেষণ আৰু গঠনৰীতিৰ সুসংবদ্ধতা প্ৰবন্ধৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য।

প্ৰবন্ধৰ কাম কি? প্ৰবন্ধৰ মুখ্য কাম চিন্তাৰ উদ্বেগ কৰা। অৰ্থাৎ কোনো বিষয়, দৰ্শন, পৰিস্থিতি বা ঘটনা সম্পৰ্কে মানুহক ভাবিবলৈ উৎসাহিত কৰা বা চিন্তাৰ বাট দেখুওৱা অথবা পূৰ্বাপৰ চলিত ধাৰণা এটাৰ ত্ৰুটি-বিচ্যুতি দাঙি নতুনকৈ বিচাৰ কৰাবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰা। এনে চিন্তাৰ বিষয় বিভিন্ন হ'ব পাৰে, যেনে— আমাক ধৰ্ম কিয় লাগে? জীৱনৰ উদ্দেশ্য কি? ইতিহাসে সাম্প্ৰতিক সমাজক কি দৰে সমৃদ্ধ কৰিব পাৰে? বৃহৎ নদীবান্ধ কিয় নালাগে বা লাগে? অৰ্থাৎ, প্ৰবন্ধৰ বিষয় ইতিহাস-অৰ্থনীতি, সাহিত্য-সমাজ আদি বিভিন্ন হ'ব পাৰে। কেতিয়াবা অৱশ্যে কোনো এটা বিষয়ৰ জটিল কথাবোৰ, মূলসূত্ৰবোৰ সহজ কৰি জনপ্ৰিয় কৰিবৰ বাবেও প্ৰবন্ধ লিখা হয়। যেনে, মাৰ্ক্সৰ 'দ্বন্দ্বাত্মক বস্তুবাদ' বা নিউটনৰ 'প্ৰিন্সিপিয়া'ৰ সূত্ৰবোৰ বা শংকৰাচাৰ্যৰ 'অদ্বৈতবাদ'ৰ বিষয়ে সহজকৈ বুজাবলৈ ভালেমান উৎকৃষ্ট প্ৰবন্ধ ৰচনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা তুলনামূলক বিচাৰ কৰাও প্ৰবন্ধৰ উদ্দেশ্য হ'ব পাৰে। তুলনাই বিষয় এটাৰ মৰ্মাৰ্থ বুজাত সহায় কৰে। কেতিয়াবা বিভিন্ন বিভাগৰ তথ্য বা সূত্ৰৰে সমাজ/ ইতিহাস/অৰ্থনীতি/ ৰাজনীতি বা অন্য বিষয়ৰ কোনো দিশক উদ্‌ঘাটন কৰিব পাৰি। 'অসমলৈ জনপ্ৰব্ৰজন' — এই বিষয়টোৰ লগত ইতিহাস, ৰাজনীতি, জনগাঁথনিৰ পৰিবৰ্তন, কৃষি অৰ্থনীতি, নিয়োগ আদি অনেক দিশ জড়িত আছে।

উপৰি উক্ত আলোচনাত স্পষ্ট — প্ৰবন্ধ বিচিত্ৰ বিষয়ভিত্তিক হ'ব পাৰে; এই বিষয়বোৰক লৈ প্ৰবন্ধ লেখাৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল বিষয়বোৰৰ সম্পৰ্কে মানুহক চিন্তা কৰিবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰা।

চিন্তা কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব পাৰিবলৈ প্ৰাবন্ধিকজন নিজেও অত্যন্ত চিন্তাশীল হ'ব লাগিব। এই চিন্তাশীলতা কেনেকৈ আহৰণ কৰিব পাৰি? প্ৰথম, গভীৰ আৰু সূক্ষ্ম অধ্যয়নৰ মাজেদি; দ্বিতীয় প্ৰখৰ অন্তৰ্দৃষ্টিৰে সমাজ আৰু ইতিহাসৰ পৰ্যবেক্ষণৰ মাজেদি; তৃতীয়তে দায়বদ্ধতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ বিশ্লেষণ ক্ষমতাৰ মাজেদি। গতিকে প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ লেখকজন গভীৰভাৱে অধ্যয়নপুষ্ট হ'বই লাগিব। লিখিব খোজা প্ৰবন্ধটোৰ বিষয় সম্বন্ধে প্ৰাবন্ধিকজন নিজে স্পষ্ট হ'ব লাগিব। লগতে চাব লাগিব প্ৰাবন্ধিকজনে প্ৰবন্ধটো কিয় লিখিব খুজিছে? প্ৰথম, সেই বিষয়টো সম্বন্ধে ইতিমধ্যে যিমানবোৰ কথা কোৱা হৈছে সেইবোৰত ক'ৰবাত অসম্পূৰ্ণতা আছে; দ্বিতীয়তে সেইবোৰত ক'ৰবাত ভুল ব্যাখ্যা হৈ আছে যিটো প্ৰাবন্ধিকজনে আঙুলিয়াই দিব বিচাৰিছে; তৃতীয়তে বিষয়টোৰ সম্পৰ্কত প্ৰাবন্ধিকজনে নতুন তথ্য বা ব্যাখ্যা বিচাৰি পাইছে — যিটোৱে বিষয়টোক নতুন মাত্ৰা দিব পাৰে, চতুৰ্থতে, প্ৰাবন্ধিকৰ কিবা পৰামৰ্শ দিবলগীয়া আছে, ইত্যাদি। গতিকে প্ৰবন্ধ একোটাত এই কথাখিনি প্ৰকাশ পাব লাগিব। তাৰ বাবে প্ৰাবন্ধিকজনে পূৰ্বে প্ৰকাশিত/আলোচিত সকলো কথা খৰচি মাৰি পঢ়িব লাগিব। পঢ়াৰ পিছত বিষয়টোৰ লগত জড়িত অন্যান্য ক্ষেত্ৰবোৰৰ পৰা পোৱা তথ্য/যুক্তি সূত্ৰ (তত্ত্ব) ৰ পোহৰত আৰু নিজা চিন্তাৰ পোহৰত বিশ্লেষন কৰিব লাগিব।

জানি থোৱা ভাল

অসমৰ এগৰাকী আগশাৰীৰ প্ৰাবন্ধিক হীৰেন গোহাঁইয়ে প্ৰবন্ধকাৰ এজন কেনে হোৱা উচিত সেই বিষয়ে মত পোষণ কৰিছে এনেদৰে — "যি জন লোকে কিতাপ-পত্ৰ বেছি নপঢ়ে, নিজৰ মনক বেছি প্ৰশ্ন কৰাৰ অভ্যাস যাৰ নাই, শ্ৰোতা বা পাঠকক কিবা জনোৱা বা বুজোৱাৰ উদ্দেশ্য যাৰ নাই — তেনেলোক প্ৰবন্ধকাৰ হিচাপেও সফল নহয়। গতানুগতিকতা যিকোনো বিধিৰ সাহিত্যৰে পৰম শত্ৰু। ... ...গতানুগতিকতা আৰু নীৰস গদ্দালিকা প্ৰবাহৰ পৰা মুক্ত কৰি সজীৱ মৌলিক চিন্তাৰে প্ৰবন্ধ সাহিত্য সজ্জীৱিত কৰিব লাগিব। ভাবৰ সংগতি ভাষাৰ উচিত্য সেই উদ্দেশেই চৰ্চা কৰিব লাগিব।"

এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া, সকলো প্ৰবন্ধই একে সূত্ৰৰে ৰচনা কৰিব নোৱাৰি। ধৰা হওঁক, বাংলা সাহিত্যৰ অম্লান দত্তৰ প্ৰবন্ধসমূহ। এইবোৰত বেছিভাগতে লেখকৰ নিজস্ব মৌলিক চিন্তাহে মূল সম্পদ। সাম্প্ৰতিক শিক্ষা ব্যৱস্থা, ইতিহাস, সমাজ, শিক্ষা আদি সকলো বিষয়ক প্ৰবন্ধতে দত্তই আনে নভবা, নেদেখা, নিচিন্তা কিছু দিশ চুম্বকধৰ্মী ভাষাৰে আঙুলিয়াই দিছে। একেদৰে লক্ষনীয় বেজবৰুৱাৰ *তত্ত্বকথাৰ* প্ৰবন্ধসমূহ ল'ব পাৰি। ইয়াত বেজবৰুৱাই হিন্দু ধৰ্মীয় শাস্ত্ৰৰ আধাৰত ভগৱৎ তত্ত্বক নিজা ভংগীৰে নানা উদ্ধৃতি উদাহৰণৰে আৰু শংকৰদেৱক মাজত ৰাখি আলোচনা কৰিছে। উদ্দেশ্য হ'ল — অসমীয়া মানুহক ভগবৎ তত্ত্বৰ জটিল তত্ত্ববোৰ সহজকৈ বুজোৱা আৰু সমান্তৰালভাৱে শংকৰদেৱৰ গুৰুত্ব প্ৰচাৰ কৰা। দত্ত আৰু বেজবৰুৱাৰ প্ৰবন্ধৰ

বিষয় আৰু উদ্দেশ্য বেলেগ। গতিকে তাৰ ৰচনাৰীতি ভাষাৰূপ আৰু বিচাৰ ধাৰাত বেলেগ বেলেগ হ'ব। আকৌ যদি কোনোজনে বেজবৰুৱাৰ *তত্ত্বকথাৰ* বিষয়েই এটা প্ৰবন্ধ লিখিব খোজে, তেতিয়া তেওঁ *তত্ত্বকথাৰ* বিষয়বস্তু ৰচনাৰীতি, বেজবৰুৱাৰ ভাষা শৈলী *তত্ত্বকথাত* বেজবৰুৱাৰ আদৰ্শ বা মতাদৰ্শগত প্ৰাবল্য, বিশ্লেষণৰ ধৰণ, অধ্যয়নৰ ব্যাপ্তি আদিবোৰ কথাই আলোচিত হ'ব। লগতে *তত্ত্বকথা* সম্পৰ্কে বা বেজবৰুৱাৰ তত্ত্বচিন্তাসম্পৰ্কে বিভিন্নজনৰ মন্তব্যত হয়তো প্ৰাবন্ধিকে নিজৰ সমৰ্থনত সংযোগ কৰিব যিবোৰক তথ্যসূত্ৰ বুলি পাদটীকাত স্থান পাব।

উপৰিউক্ত আলোচনাৰ পৰা এটা কথা স্পষ্ট — কিছুমান প্ৰবন্ধ মূলক চিন্তাধৰ্মী আৰু কিছুমান আলোচনাধৰ্মী। কিছুমান তথ্যপ্ৰধান আৰু কিছুমান যুক্তি প্ৰধান। কিছুমান বিশ্লেষণাত্মক কিছুমান সমীক্ষাত্মক ইত্যাদি। এই ভাগবোৰ কৰা হৈছে মূলতঃ প্ৰবন্ধৰ উদ্দেশ্য আৰু বিচাৰধাৰা অনুসৰি। হলেও তলসুতীয়াকৈ সকলো প্ৰবন্ধৰে মূল কথা এটাই — চিন্তাৰ ব্যাপ্তি।

প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ প্ৰয়োজনীয় অন্য এটা কথা হ'ল পৰিভাষাৰ জ্ঞান। প্ৰতিটো বিষয়ৰে — সি সাহিত্য, ইতিহাস, অৰ্থনীতি, ভূতত্ত্ব, নৃতত্ত্ব যিকোনো হ'ব পাৰে, সকলোৰে কিছু নিজা নিজা পৰিভাষা থাকে। যেনে Magic বা যাদু — নৃতত্ত্বৰ এটা পৰিভাষা। চিত্ৰকল্প, চেতনাস্ৰোত আদি সাহিত্য সমালোচনাৰ পৰিভাষা। এই পৰিভাষাবোৰৰ অবিহনে প্ৰবন্ধ লেখা সম্ভৱ নহয়। কিন্তু কথা হ'ল সাধাৰণ পাঠকে এই পৰিভাষাবোৰৰ লগত কিমান দূৰ পৰিচিত? গতিকে প্ৰাবন্ধিকে কাৰ বাবে লিখিব সেইটোও গুৰুত্বপূৰ্ণ। সাহিত্য বিষয়া উচ্চপৰ্যায়ৰ আলোচনীত সাহিত্যৰ পৰিভাষাবোৰ বিনাদ্বিধাই ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। কাৰণ সেই আলোচনীখন সাহিত্য বিষয়ৰ জ্ঞান থকা সকলেই পঢ়িব। কিন্তু যেতিয়া সাধাৰণ পাঠকৰ বাবে লিখিব লগীয়া হয়, তেতিয়া পৰিভাষাৰ নিৰ্বাচন, সৰলীকৰণ আদি কথাও আহি পৰে।

প্ৰবন্ধ লেখাৰ মাধ্যম হ'ল গদ্য। গদ্যৰ মূল কথাই হ'ল ই কাব্যভাষাৰ দৰে ৰসাল, কোমল অথবা স্পন্দিত নহয়। যুক্তি আৰু চিন্তাৰ বাহন গদ্য। সঠিক গদ্যই ইপ্সিত কথাখিনিক যথাযথভাৱে প্ৰকাশ কৰিব, সেয়া গুৰুত্বপূৰ্ণ। তাৰ বাবে প্ৰাবন্ধিকে যি ভাষাত প্ৰবন্ধ লিখিব খোজে সেই ভাষাৰ উৎকৃষ্ট গদ্যকাৰসকলৰ ৰচনা মনোযোগেৰে পঢ়িব লাগিব। আন্তঃৰ্জাতিক পৰিভাষাবোৰৰ ভাষান্তৰ কিদৰে হৈছে তাৰ খবৰ ৰাখিব লাগিব। সেই ভাষাৰ অভিধান মনোযোগেৰে অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। সেই ভাষাৰ জতুৰা ৰূপটোৰ সৈতে গভীৰভাৱে পৰিচিত হ'ব লাগিব। অসমীয়া ভাষাৰ চিন্তাশীল গদ্যৰ বাবে বেজবৰুৱাৰ *তত্ত্বকথা* বাণীকান্ত কাকতিৰ *পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য,* মহেশ্বৰ নেওগৰ *অৰুনোদয়ৰ* পাতনি, *হীৰেন গোহাঁইৰ ৰচনাৱলী* আদি আদৰ্শ হ'ব পাৰে।

প্ৰবন্ধ লিখিবৰ বাবে প্ৰথম কথা, কি ক'ব বিচৰা হৈছে পোনতে মনৰ মাজত জুকিয়াই লোৱা। এই কামটোৱেই প্ৰবন্ধৰ জঁকা। পাঠকে চিন্তাৰ গতি তথা লক্ষ্য পৰিষ্কাৰকৈ বুজিব লাগিব। তাৰ বাবে কোনটো যুক্তি, কোনটো তথ্য কেতিয়া উপস্থাপন কৰিব লাগিব, সেই সম্পৰ্কে সতৰ্ক হ'ব লাগিব। চিন্তাৰ ক্ৰম আৰু পৰিচ্ছন্নতাৰ প্ৰতি সজাগ নহৈ জধেমধে চিন্তাবোৰ ঢালি দিলে প্ৰবন্ধ পাগত নুঠে। এই খিনিতে পেৰাগ্ৰাফৰ বিষয়টো আহি পৰে। প্ৰবন্ধৰ সামৰণিটোও তাৎপৰ্য্যপূৰ্ণ। প্ৰবন্ধটোৰ জৰিয়তে লেখকৰ বক্তব্য, পৰামৰ্শ বা সমালোচনাৰ সাৰ কথা স্পষ্ট হ'ব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সকলো প্ৰবন্ধই একে সূত্ৰৰে ৰচনা কৰিব পাৰিনে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ পৰিভাষাৰ জ্ঞান অপৰিহাৰ্য্য নে?

.....

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমীক্ষা শব্দটোৰ আভিধানিক অৰ্থ হ'ল— তন্ন তন্নকৈ কৰা পৰীক্ষা, চালি জাৰি চোৱা কাৰ্য, সমালোচনা। ইয়াৰ পৰাই ধাৰণা কৰিব পাৰি যে সমীক্ষা লেখন বুলিলে আমি কোনো সাহিত্যপাঠৰ বিষয়ে তন্ন তন্নকৈ চালি জাৰি চাই সেই বিষয়ে লিখা সমালোচনাৰ কথাই বুজিম। পৰম্পৰাগত ধাৰণা মতে সমীক্ষাই মূলতঃ তিনিটা কাম কৰে— (ক) সাহিত্য পাঠৰ বৰ্ণনা, (খ) পাঠ্যৰ ব্যাখ্যা আৰু (গ) পাঠৰ মূল্যায়ন। এই কাম কেইটা সুচাৰুৰূপে সম্পাদন কৰিবলৈ হ'লে সমীক্ষা লেখকজনে কেইটামান বিশেষ দিশত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লাগে। এই বিষয়ে অধ্যায়টোত বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।
- প্ৰবন্ধ বুলিলে ভাবসমৃদ্ধ, মননশীল, যুক্তিনিষ্ঠ গদ্য ৰচনাক বুজায়। সৃষ্টিশীল সাহিত্য কল্পনাপ্ৰধান হোৱাৰ বিপৰীতে প্ৰবন্ধ হ'ল চিন্তাপ্ৰধান ব্যাখ্যাত্মক ৰচনা। বস্তুনিষ্ঠতা, চিন্তাৰ মৌলিকতা, ভাবৰ সমন্বয়, যুক্তিসন্মত বিচাৰ, তথ্যৰ সঠিক সংশ্লেষণ আৰু গঠনৰীতিৰ সুসংবদ্ধতা প্ৰবন্ধৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য। প্ৰবন্ধ লিখোতে আমি কি কি দিশত মূলতঃ গুৰুত্ব দিব লাগে সেই বিষয়ে অধ্যায়টোত বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।
- এইখন পাঠ্যবিষয়ৰ অধ্যায় - 1 আৰু এই ষাণ্মাসিকৰ প্ৰথম পাঠ্যবিষয়ৰ শেষৰটো অধ্যায়ত ৰচনা তথা সমীক্ষা (সমালোচনা) সম্পৰ্কে বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে বাবে ইয়াত কিছু কথা পুনৰুক্তি কৰা হোৱা নাই। সেই আলোচনাখিনি এইটো অধ্যায়ৰ বাবেও প্ৰয়োজনীয়।

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ

1) কটকী, প্ৰফুল্ল [1995); *প্ৰায়োগিক সমীক্ষা;* গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।

2) কটকী, প্ৰফুল্ল [2005); *সাহিত্য-সংজ্ঞা কোষ;* গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।
3) ঠাকুৰীয়া, ৰামমল [1971);*সাহিত্য বিচাৰ;* গুৱাহাটী ঃ লক্ষ্মী প্ৰকাশ।
4) ডেকা, ধৰ্মসিংহ [2007); *ৰচনা বিচিত্ৰা;* গুৱাহাটী।
5) বৰা, মহেন্দ্ৰ (1985); *সাহিত্য উপক্ৰমণিকা;* গোলাঘাট ঃ ভাৰতী বুক ষ্টল
6) বৰুৱা, তুলতুল [2008);*অসমীয়া ৰচনা সংকলন;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টচ্ ষ্টৰচ।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ

7) Abrams, M. H (1993). *A Glossary of LiteratryTerms*. Bangalore: Prism Books Pvt. Ltd.
8) Hudson, W. H. (1983). *An Introduction to the Study of Literature*. New Delhi: Kalyani Publisers.

৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰম্পৰাগত ধাৰণা মতে সমীক্ষাই মূলতঃ তিনিটা কাম কৰে— (ক) সাহিত্য পাঠৰ বৰ্ণনা, (খ) পাঠ্যৰ ব্যাখ্যা আৰু (গ) পাঠৰ মূল্যায়ন।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নোৱাৰি।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ পৰিভাষাৰ জ্ঞান অপৰিহাৰ্য্য বুলিয়েই ক'ব পাৰি।

৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক —

(ক) সাৰাংশ লিখিলেই সমীক্ষা নহয়।

(খ) মূল পাঠৰ প্ৰকাশভংগী সমীক্ষাত পৰাপক্ষত ব্যৱহাৰ কৰিব নালাগে। সমীক্ষক-গৰাকীয়ে নিজস্ব ভাষাশৈলী, ৰীতিৰে সেয়া প্ৰকাশ কৰা যুগুত।

(গ) প্ৰবন্ধৰ মূল কথা এটাই — চিন্তাৰ ব্যাপ্তি।

(ঘ) প্ৰাবন্ধিকে যি ভাষাত প্ৰবন্ধ লিখিব খোজে সেই ভাষাৰ উৎকৃষ্ট গদ্যকাৰসকলৰ ৰচনা কোনোদিন মনোযোগেৰে পঢ়িব নালাগে।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰবন্ধ লিখিবলৈ প্ৰয়োজনীয় চিন্তাশীলতা কেনেকৈ আহৰণ কৰিব পাৰি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমীক্ষা লেখক এজনে বিশেষভাৱে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লগীয়া চাৰিটা কথা উল্লেখ কৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সমীক্ষা বুলিলে কি বুজে? এগৰাকী সাৰ্থক সমীক্ষকৰ কি কি গুণ থাকিব লাগে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ প্ৰবন্ধ কাক বোলে? প্ৰবন্ধ লিখিবলৈ কি কি দিশত অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হয় সেই বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমীক্ষা লিখক—

(ক) অবিলম্বে চিত্ৰকূট বন পাছে পাইলা।
হৰিষ বদনে ৰামে সীতা মুখ চাইলা।।
দেখা দেখা জানকী হৰিষ কৰি মন।
ফলমূল যুকুত বিবিধ তৰুবন।।
জাই যূতি বকুল বন্দুলি কৰ্ণিকাৰ।
কাঞ্চন তগৰ কুন্দ শেৱালি মন্দাৰ।।
অশোক পলাশ ফুলি গৈল হিসাহিসি।
নাগেশ্বৰ চম্পক ফুলিল অহৰ্নিশি।।
পীণ্ডী তগৰ বক ফুলিল সেৱতি।
ধুন্দুৰ কনৌৰ আৰো ফুলিল মালতী।।
ওড় পুষ্পমালি দুৱামলি আৰু মালি।
তমাল তুলসী মাধৈ মৰুৱা শেৱালি।।

(খ) প্ৰায় যাঠিজন প্ৰেছ ৰিপ'টাৰ আৰু ফটোগ্ৰাফাৰে হাস্পতালৰ প্ৰধান ওলোৱা-সোমোৱা বাটটোৰ সন্মুখৰ ফুলনিখনৰ ওচৰত অধীৰ আগ্ৰহেৰে অপেক্ষা কৰি আছিল। তেওঁলোকৰ কোনো-কোনো ফুলনিৰ ৰেলিঙত বহিছিল, কোনো-কোনো যীচুখ্ৰীষ্টৰ প্ৰকাণ্ড মূৰ্তিটোৰ চাৰিওকাষে থকা ছিৰিবিলাকত বহিছিল, দুজনমান হাস্পতালৰ গাড়ী বাৰাণ্ডাৰ শকত স্তম্ভ দুটাত আঁউজি আছিল, কোনো কোনোৱে নিতান্ত অলস-উদাসীনভাৱে চিগাৰেট হুপি-হুপি ইফালে-সিফালে খোজকাঢ়ি ফুৰিছিল, আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰায় সকলোৱেই তিনি-চাৰিজনৰ জুম একোটা বান্ধি চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ উজ্জ্বল সম্ভাৱনাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বনৰীয়া ফুলৰ উচ্ছৃংখল সৌন্দৰ্যলৈকে বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত বিশেষজ্ঞৰ গাম্ভীৰ্যেৰে, তৰ্কত জিকা উত্তেজনাৰে, আড্ডাৰ মুখ্য ব্যক্তি হ'ব পৰাৰ উৎসাহেৰে আলোচনা কৰিছিল। কথা-বতৰাৰ মাজতে অলপ সময়ৰ কাৰণে

নিষ্ক্ৰিয় হৈ পৰিবলগীয়া হোৱা ফটোগ্ৰাফাৰসকলে কেমেৰাৰ লেন্সখনৰ ওচৰৰ ইটো-সিটো লৰোৱা-চৰোৱা কৰিছিল আৰু ভিউফাইণ্ডাৰৰ মাজেদি হাস্পতালৰ প্ৰধান ওলোৱা-সোমোৱা বাটটোৰ ছিৰিবিলাক আৰু বাৰাণ্ডাখন জুমি চাইছিল। নতুন বেলিৰ কোমলৰ ৰ'দে ছিৰিবিলাক আৰু বাৰাণ্ডাখন ঠিক ফটোগ্ৰাফিৰ কাৰণে উপযোগী তীব্ৰতাৰে পোহৰ কৰি ৰাখিছিল কাৰণে তেওঁলোকে ভাল পাইছিল; এটা বুৰঞ্জীপ্ৰসিদ্ধ ঘটনাৰ ছবিয়ে কেমেৰাত সুন্দৰভাৱে ধৰা দিব কাৰণে তেওঁলোকে মাজে-মাজে আকাশ আৰু বেলিটোৰ প্ৰশংসা কৰিছিল।

*** ***** ***